

Tarixiy an'anaviy dehqonchilikdan iqlimga moslashgan iqtisodiyotga o'tish: Xorazm tajribasi

Urganch davlat pedagogika instituti
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo'nalishi
Razzoqov Shohrux Umidbek o'g'li

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xorazm vohasida tarixiy shakllangan an'anaviy dehqonchilik tizimining rivojlanish bosqichlari hamda global iqlim o'zgarishlari sharoitida iqlimga moslashgan iqtisodiyotga o'tish jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda hududning tabiiy-geografik xususiyatlari, suv resurslaridan foydalanish tajribasi, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishidagi o'zgarishlar va zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish masalalari yoritilgan. Shuningdek, iqlim o'zgarishining dehqonchilikka ta'siri, suv tanqisligi sharoitida samarali xo'jalik yuritish usullari hamda Xorazm tajribasining barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashdagi ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalari hududlarda iqlimga moslashuvchan iqtisodiy siyosatni shakllantirish va qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Xorazm vohasi, an'anaviy dehqonchilik, iqlim o'zgarishi, iqlimga moslashuv, barqaror rivojlanish, suv resurslari, qishloq xo'jaligi, agrotexnologiyalar, iqtisodiy transformatsiya, ekologik barqarorlik, irrigatsiya, suv tanqisligi.

KIRISH

XXI asrda global iqlim o'zgarishi dunyo mamlakatlari oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Haroratning ortishi, yog'in miqdorining notekis taqsimlanishi, suv resurslarining kamayishi va ekstremal ob-havo hodisalarining ko'payishi qishloq xo'jaligi sohasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, sug'orma dehqonchilik ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan hududlarda ushbu jarayonlar iqtisodiy va ekologik barqarorlikka jiddiy xavf tug'dirmoqda.

Xorazm vohasi qadimdan Markaziy Osiyoning yirik dehqonchilik markazlaridan biri hisoblanadi. Hududda ming yillar davomida shakllangan irrigatsiya tizimlari va dehqonchilik an'analari aholi turmush tarzining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Biroq so'nggi yillarda iqlim o'zgarishi, suv resurslari hajmining qisqarishi hamda yerlarning

meliorativ holati yomonlashuvi an'anaviy dehqonchilik modelini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda.

Shu nuqtai nazardan, tarixiy an'anaviy dehqonchilikdan iqlimga moslashgan iqtisodiyotga o'tish masalasi Xorazm hududi uchun strategik ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish, suvni tejovchi usullardan foydalanish, ekinlar diversifikatsiyasini kengaytirish va ekologik barqaror boshqaruv mexanizmlarini rivojlantirish ushbu jarayonning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi Xorazm vohasida tarixiy dehqonchilik tajribasini tahlil qilish hamda iqlim o'zgarishi sharoitida iqtisodiy moslashuvning samarali yo'llarini aniqlashdan iborat. Shu bilan birga, hududda amalga oshirilayotgan islohotlar va innovatsion yondashuvlarning qishloq xo'jaligi hamda mintaqaviy iqtisodiyot rivojiga ta'siri baholanadi.

Xorazm vohasi qadimdan Markaziy Osiyoning eng yirik sug'orma dehqonchilik hududlaridan biri sifatida shakllangan. Amudaryo havzasida joylashgan ushbu mintaqa ming yillar davomida inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning yorqin namunasi bo'lib kelgan. Arxeologik va tarixiy manbalar Xorazm hududida miloddan avvalgi davrlardayoq rivojlangan irrigatsiya tizimlari mavjud bo'lganligini ko'rsatadi. Sug'orish inshootlari, kanallar va suv taqsimlash tizimlari voha iqtisodiyotining asosini tashkil etgan. Aynan suv resurslaridan oqilona foydalanish orqali aholi qishloq xo'jaligini rivojlantirib, barqaror yashash muhitini yaratishga erishgan.

An'anaviy dehqonchilik tizimi uzoq yillar davomida tabiiy sharoitlarga moslashgan holda rivojlandi. Mahalliy aholi suvdan foydalanishning o'ziga xos tajribalarini shakllantirdi, ekin turlarini hududning iqlim va tuproq sharoitiga qarab tanladi. Paxta, bug'doy, sholi, sabzavot va poliz ekinlari vohaning asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotlari hisoblangan. Shu bilan birga, bog'dorchilik va chorvachilik ham iqtisodiyotning muhim tarmoqlari sifatida rivojlangan. Bunday tizim uzoq vaqt davomida aholi ehtiyojlarini qondirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilgan.

Biroq XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tabiatga antropogen ta'sirning kuchayishi mintaqaning ekologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsata boshladi. Sug'oriladigan yer maydonlarining kengayishi, suvdan me'yorida ortiq foydalanish va daryolar oqimining o'zgarishi natijasida ekologik muammolar yuzaga keldi. Ayniqsa, Orol dengizi inqirozi butun mintaqaga uchun jiddiy ekologik va ijtimoiy-

iqtisodiy oqibatlarni keltirib chiqardi. Orolning qurishi natijasida hudud iqlimi keskin kontinental tus oldi, qurg'ochilik kuchaydi va tuproq sho'rlanish darajasi oshdi.

Bugungi kunda global iqlim o'zgarishi Xorazm vohasi qishloq xo'jaligi oldida yangi vazifalarni qo'ymoqda. Jahon miqyosida kuzatilayotgan haroratning ortishi va suv resurslarining kamayishi sug'orma dehqonchilikka asoslangan iqtisodiyot uchun katta xavf hisoblanadi. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, Markaziy Osiyo iqlim o'zgarishiga eng ta'sirchan hududlardan biri bo'lib, kelajakda suv taqchilligi yanada kuchayishi mumkin. Bu esa an'anaviy dehqonchilik usullarini saqlab qolish bilan bir qatorda, yangi moslashuv mexanizmlarini joriy etishni talab qiladi.

Iqlimga moslashgan iqtisodiyot konsepsiyasi aynan shunday ehtiyojlardan kelib chiqadi. Ushbu yondashuv iqtisodiy faoliyatni ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashtirish, resurslardan samarali foydalanish va iqlim xatarlarini kamaytirishni nazarda tutadi. Xorazm tajribasi shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligida innovatsion texnologiyalarni joriy etish iqlim o'zgarishining salbiy ta'sirini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

So'nggi yillarda vohada suvni tejovchi texnologiyalarni qo'llashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tomchilatib sug'orish, yomg'irilatib sug'orish va lazerli yer tekislash texnologiyalari suv sarfini kamaytirish bilan birga hosildorlikni oshirish imkonini bermoqda. Ushbu texnologiyalar suv tanqisligi sharoitida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini barqaror saqlashga yordam beradi. Natijada har bir gektar yerga sarflanadigan suv miqdori kamayib, suv resurslaridan foydalanish samaradorligi ortmoqda.

Iqlimga moslashuv jarayonida ekinlar tarkibini diversifikatsiya qilish ham muhim ahamiyatga ega. Avvallari paxta yetishtirish ustuvor yo'nalish bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda meva-sabzavotchilik, bog'dorchilik va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishga e'tibor kuchaymoqda. Diversifikatsiya nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki iqlim xatarlariga qarshi barqarorlikni ham kuchaytiradi. Turli ekinlarning yetishtirilishi fermer xo'jaliklarining daromad manbalarini kengaytiradi va bozor talablariga moslashish imkoniyatini yaratadi.

Raqamli texnologiyalarning qishloq xo'jaligiga kirib kelishi ham iqlimga moslashuvning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Masofadan zondlash, geografik axborot tizimlari va sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari asosida yer va suv resurslarini monitoring qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa qishloq xo'jaligi ishlab

chiqarishini ilmiy asosda rejalashtirish va resurslardan samarali foydalanishga xizmat qilmoqda. Xususan, tuproq namligini kuzatish, hosildorlik prognozlarini tuzish va suv taqsimotini optimallashtirish bo'yicha zamonaviy usullar amaliyotga tatbiq etilmoqda.

Xorazm tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqlimga moslashgan iqtisodiyot faqat texnologik yangiliklar bilan cheklanmaydi. Bu jarayonda aholining ekologik madaniyatini oshirish, fermerlarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish ham muhim o'rin tutadi. Qishloq xo'jaligi sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislarni qayta tayyorlash, ilmiy tadqiqotlar natijalarini amaliyotga joriy etish va innovatsion g'oyalarni qo'llab-quvvatlash barqaror rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan agrar islohotlar ham iqlimga moslashuv jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Yer va suv resurslarini boshqarish tizimini takomillashtirish, fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash, ekologik loyihalarni moliyalashtirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish orqali hududning iqtisodiy salohiyati oshirilmoqda. Xususan, Orolbo'yi hududlarida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish va ekologik tiklanish dasturlarini amalga oshirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda.

Kelajakda Xorazm vohasining barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan iqlim o'zgarishiga moslashish darajasiga bog'liq bo'ladi. Suv resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish va iqtisodiy diversifikatsiyani kuchaytirish ushbu maqsadga erishishning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. Tarixiy tajriba va zamonaviy yondashuvlarning uyg'unlashuvi Xorazm uchun yangi rivojlanish modelini shakllantirish imkonini bermoqda. Shu bois tarixiy an'anaviy dehqonchilikdan iqlimga moslashgan iqtisodiyotga o'tish nafaqat hududning qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirishga, balki aholi farovonligi va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. **Yangi O'zbekiston strategiyasi**. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. **2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida**. – Toshkent, 2022.
3. Glantz M.H. **Climate Change and Water Resources in Central Asia**. – New York: Routledge, 2019.

4. Micklin P. **The Aral Sea Disaster.** – Annual Review of Earth and Planetary Sciences, 2016.
5. World Bank. **Climate Adaptation and Resilience in Central Asia.** – Washington D.C., 2023.
6. United Nations Development Programme (UNDP). **Climate Change Adaptation in Uzbekistan.** – New York, 2022.
7. FAO. **Climate-Smart Agriculture Sourcebook.** – Rome: Food and Agriculture Organization, 2021.
8. Qodirov A., Matkarimov B. Xorazm vohasida sug‘orma dehqonchilikning rivojlanish xususiyatlari // O‘zbekiston geografiya jamiyati axboroti. – 2021. – №3. – B. 45–52.
9. Xudayberganov O. Orolbo‘yi ekologik muammolari va ularning yechimlari. – Urganch: Xorazm nashriyoti, 2020.
10. Abdullayev I., Rakhmatullaev S. Water Management in Central Asia: Challenges and Opportunities // Water Resources Development. – 2020. – Vol. 36. – №2. – P. 215–228.
11. UNESCO. **Water Security and Climate Change in Central Asia.** – Paris, 2021.
12. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. **O‘zbekistonda iqlim o‘zgarishi bo‘yicha milliy hisobot.** – Toshkent, 2024.